ئەو گۆڕانکاری یە سەرەکی یانە
سیستەمی بڵاو

بەشی یەکەم

کاردەکانەسەر
ـردنەوە لە جیهان

نووسینی : د. ابراهیم الداقوقی
گۆڕینی : کمال غەمبار

یەکەم : سەرەتا

ڕاگەیاندن بە دیوی تری سیاسەت دادەنرێ. لێرەدا پەیوەندیی بیردۆزەو سیستەمەکانی ڕاگەیاندن بە ڕێبازو سیستەمە سیاسی‌یەکانەوە، لە لایەنی کارتێکردن‌و کارتێکراو پەیوەندی‌یەکی توندو پتەوە، بەتایبەتی پاش‌ئەوەی کە تێکۆڵینەوەکانی ڕاگەیاندن پەلیان لێ‌بۆوەو بیروڕای سیاسی نوێ، پێشکەوتنی‌یان بە خۆوە دی.

بیردۆزەی رامیاری دەوڵەتی نوێ، ئایدیای دەوڵەتی خەباتگێڕ لە دەوڵەتی نا خەباتگێڕ جیادەکاتەوە[1]، دەوڵەتی خەباتگێڕ ئەو دەوڵەتەیە کە بڕوای بە بیروڕایەکی رامیاریی دیارکراو هەیە، کە لە ڕێگەیەوە هەوڵی ئەوە دەدات بەپێی نەخشەی قۆناخ‌کاریی نەگۆڕ، کۆمەڵ پێش‌بخات. لەبەر ئەوە ئەم دەوڵەتە «خەباتگێڕ»ە مافی ئەوەی هەیە بەڵکو ئەرکی خۆیەتی، کە داوا لە هەر هاووڵاتی‌یەك بکات‌و - ئامادەی بکات - کە بڕوا بەم بیروباوەڕە رامیاری‌یە بکات، لەبەر ئەوە ئەم بیردۆزە گرێمانکاری‌یە مافی دەوڵەت لە پڕۆپاگەندەی رامیاری‌دا دەدات، بەڵام پێویستە ئەوە بە زۆرەملێ نەبێ، لەبەر ئەوە ئەم بیردۆزە تێ‌دەکۆشێ کە سنوورو پێوەند لەسەر مافی دەوڵەت دابنێ لە پڕۆپاگەندەی رامیاری‌دا بۆ ئەوەی لە بەکارهێنانی ئەم مافەدا توندوتیژ نەبێ.

بەڵام دەوڵەتی ناخەباتگێڕ ئەو دەوڵەتەیە کە بە باشی دەس ناخاتە ناو هەر شتێ کە پەیوەندیی بە بیروباوەڕی رامیاری یا ئایینی‌یەوە هەیە، لەبەر ئەوە، تیئۆری دەوڵەتی ناخەباتگێڕ، ڕێگا لە دەوڵەت دەگرێ کە هەر تەقەللایێ یا ڕەفتارێ پەیرەوبکات کە بۆنی وەی لێ دێ لایەنگری یا پاراستن یا بەرگری یا بەلادا شکان - ی هەر بیروباوەڕێکی رامیاری یا نارامیاری هەبێ بکات.

لە ڕوانگەی ئەم چەمکەوە - دەوڵەتی سۆشیالیزم و - دەوڵەتانی جیهانی سێ‌یەم کە بەرەو سۆشیالیزم دەڕۆن - لە دەوڵەتە خەباتگێڕەکانن کە لە پێناوی دوارۆژی باشتر بۆ مرۆڤ کارئەکەن، بەڵام دەوڵەتانی سەرمایەداری و لیبرالی دەوڵەتی ناخەباتگێڕن - وەك ئەو لافە لێدەدەن - لە هەموو ڕاو بیروباوەڕو ڕێبازەکان بێ لایەنن.

لەبەر ئەوە پیاوانی ڕاگەیاندن لە دیموکراتی‌یەکانی ڕۆژئاوا لافی ئەوە لێ‌دەدەن کە لیبرالیەت سەربەستی‌یەکی زۆر بە هۆیەکانی ڕاگەیاندن دەبەخشی[2]. مەبەستیان لە سەربەستی ڕاگەیاندن لە ڕۆژئاوا نەبوونی هەر دەسەڵات یا چاودێری‌یەکە لەسەر کردەی ڕاگەیاندن لە جیهانی سەرمایەداری‌دا، بەجۆری ئەم کردەیە بە بێ‌لایەنی تەواو دەچێتە سەر. ئایا - بەڕاستی - دەزگاکانی ڕاگەیاندنی سەرمایەداری سەربەخۆن؟ یاخود - بەواتایەکی تر ئایا ئەم دەزگایانە بەڕاستی بێ‌لایەنن؟.

ئەگەر بێ‌لایەنی ڕاگەیاندن سەبارەت بە یاسای ڕاگەیاندنەوە هەبێ[3] چونکە - واتە یاسای ڕاگەیاندن - لە هەموو ڕژێمێکی رامیاری هەڵوێستێکی بێ‌لایەن دەبێ، بێ‌لایەنی ڕاگەیاندن سەبارەت بە کردەی ڕاگەیاندن خۆی، لە کۆمەڵە نوێ‌یەکان‌دا نی‌یە، چونکە دەبێ لێکۆڵەر لەم گیروگرفتەدا، هەروەك هارۆلد لاسکی دەڵێ - ڕووبەڕووی دوو شت بێ: یەکەمیان، ئاڵۆزی ئەم گیروگرفتە، دووەمیان: کۆکردنەوەی دەنگوباس‌و بڵاوکردنەوەی، کارێکە دەرخستنی مەوزوعیانەی واقیعی تێدا ڕەچاو ناکرێ، دەنگوباس خێرا دەبێتە پڕۆپاگەندە کە مادەکەی دەتوانێ کار لە سیاسەت بکات. هەروەها ناوەرۆکی دەنگوباس لە کۆمەڵی هەمەجۆر، بەلای ئەوانەی جڵەوی دەسەڵاتی ئابووری‌یان لە دەستا ئەبێ بە سوود بەخش. زوربەی خەڵك لە وەرگرتنی زانیاری‌یەکانیان پشت بە ڕۆژنامەکان دەبەستن. ئەم ڕۆژنامانەش لە مانەوەیاندا پشت بەو بۆزانینانە دەبەستن کە دەستیان دەکەوێت، هەروەها دەرکردنی

ڕۆژنامەکان بەگشتی زۆری تێ دەچێ . بەجۆرێ تەنیا دەوڵەمەندەکان دەتوانن دایمەزرێنن . بەڵام لەبەر ئەوە پشت بە بلاوکەرەوە دەبەستن‌و بەزۆری ناچاردەبن کە ئەو بیروڕاو زانیاری‌یانەی جێ‌ی ڕەزامەندی ئەو کەسانەی کە کوتاڵ دەکڕن کە بلاوکەرەوەکە حەز بە فرۆشتنی دەکات بلاوبکەنەوە . ئەگینا برەوبان لەناو ئەو کەسانەی کە توانایان لەسەر داواکردنی ڕاستەقینەی کاریگەر زۆرە نابێ . بەو شێوە ئەنجامەکە لایەنگرتنێکی ئاشکرایە لە گواستنەوەی دەنگوباسی ڕووداوی ڕاست کە چینە دەوڵەمەندەکان شپرزە دەکات‌و شلۆق دەکات . . . [٤] .

جان ماری دومناك لەبابەت هۆیەکانی ڕاگەیاندنی سەرمایەداری‌یەوە دەڵێ : ئەم ئامرازانەی کە یاسای قازانج ڕێنمایی‌یان دەکات ڕوودەکەنە ماستاوکردنی چێژی کۆمەلآنی خەڵك‌و ئاراستەکردنی بۆ ئەو لایەی کە ڕووی تێ دەکەن . گومانی تێدا نی‌یە کە دەنگوباسێکی زۆر لە ئارادایە . بەڵام – بەڕاستی بڵێین ئەوەندە وردو تاشراون . کات دەرفەتی خوێندنەوەیان نادات‌و . لەبەر حەسانەوەی خوێنەر واچاکە کورت بکرێنەوە ئەگەر بەو سەرەتایە قایل‌بووین دەبێتە شتێکی دڵکێش کە بەدوای ئارەزووی سروشتی جەماوەر بکەوین بۆ هاسان کردنەوەی دەنگوباس . کاتێ بەپێ‌ی توانا پێشکەش‌کردنی سەرناوی زرینگەداری کارتێکەر . لەباتی دیماگۆگیەتێك‌و . لەنێوان ئەمەو کەوتنە باوەشی پڕۆپاگەندەی ساکاری ڕووت تەنیا هەنگاوێك هەیە کە هەموو دەم بپاوێن . خۆ ئەگەر هەندێ زنجیرەی ڕۆژنامەو گۆڤار کە پەیوەندی‌یان بە بەرژەوەندیی دارایی‌یەوە هەیە . خستە سەر ئەمە دەبینین دیسانەوە هەڵبژاردنی دەنگوباس لێرەدا کاری پڕۆپاگەندەی خۆی هەیە . هەرچەندە وردی‌و ریشەداکوتانی کەمترە . . . [٥] .

بەڵام ك . و . سکریس – هواردی ئەمریکی . دەربارەی بێ‌لایەنی بەناوی ڕاگەیاندن لە ڕۆژئاوادا دەڵێ : کەم کەس لەو دەوڵەمەندانەی کە ئێستاو زۆر لەمێژە دەسەلآتێکی تەواویان بەسەر ڕۆژنامەی ولآتەکەماندا کێشاوە . ڕاست نیە لەوانی زانستی‌یە کۆمەلآیەتی‌و ئابووری‌و سیاسی‌یە ڕاستەقینەکانی زوربەی چینەکانی گەل . پشت بەم ڕۆژنامانە ببەسترێت . بۆ ئەوەی لە هەڵبژاردن بەشداری‌بکەن‌و چاکترین ڕێگابگرن بۆ پاراستنی خۆیان‌و لە هێزە ستەمکارەکان‌و زۆرداری چینی فەرمان‌دارو چەوسێنەر خۆیان بپارێزن [٦] . . » .

بەرامبەر ئەم ڕاستی‌یە پووچەڵ کەرانەوەئی کە پیاوانی ڕاگەیاندنی بەویژدان لە ڕۆژئاوادا دووپاتی دەکەنەوە ناتوانین بە بیری بێ‌لایەنی ڕاگەیاندن . بە چەمکی لیبرالی قایل بین . چونکە داواکەرانی – واتە لایەنگیری – لە پشت ئەوەوە مەبەستیان ئەوەیە کە ڕاگەیاندن لە دەوڵەتانی سۆشیالیزم‌و نەش‌و نماکەرەکان . بە هەموو تەکنیك‌و هونەرە پێشکەوتووەکانی‌یەوە بخەنە ژێر دەسەلآتی ڕاگەیاندنی ئیمپریالی بە بیانووی سەربەستی‌ی ئەو دەست ، ئەم دەستکردنی زانیاری دەنگوباس لە پێناوی بەردەوام‌بوونی کلکایەتی‌ی پاوان‌کردنی یەکێتی‌یەکانی ڕاگەیاندن . لە مەودای بلاوکردنەوەی ڕاگەیاندن . بەتایبەتی لە بواری بلاوکردنەوە بە ڕادیۆو تەلەفزیۆن . تەنانەت کۆڕی دەوڵەتانی ئاڵوگۆڕکردنی پرۆگرام کە لە ساڵی ١٩٧٣ دا لە فنلندە بەسترا . باری دەسەلآت‌سەپاندنی ڕۆژئاوای لە بواری تەلەفزیۆندا «بەشەقامی یەك ڕێ» دایە قەڵەم .

لەبەر گرنگی‌ی ڕادیۆو تەلەفزیۆن لە گۆڕانکاری‌یە کۆمەلآیەتی‌و ئابووری‌و سیاسی‌یەکان . دەوڵەتان بە جیاوازی ڕژێمە سیاسی‌یەکانیانەوە پەیوەندی خۆیان بەم هۆیە ڕاگەیاندنە زیندەگی‌یە . لە ڕێگە سیستەمەکانی بلاوکردنەوەدا ڕێکخستووە . بۆئەوەی کارەکانی ڕاگەیاندنی خۆیان بە چاکترین شێوە بەرنە سەر . ئەمەش پێویست بە لێکۆڵینەوەی کاری ڕادیۆیەکان دەکات بە قسەو بە کردەوە ، چونکە هەر دەزگایێك لە دەزگاکانی بلاوکردنەوە بەپێ‌ی باروزرووفی کۆمەلآیەتی‌و ئابووری‌و ڕۆشنبیری ڕژێمە سیاسی‌یە جیاوازەکان‌و ڕاددەی دەست‌تێوەردانی میری لە ئاراستەکردنی ئەو داموەزگایانەو یارمەتی‌دان‌و کارگێڕانیان دروست‌بووە . ئێمە حەز دەکەین لێرەدا بۆچوونەکەی پرۆفیسور هانیسل Haensel دووپات کەینەوە کە ڕادیۆیێ نیە لە جیهان دەوڵەت دەستی نەخاتە ناو بەڵام ڕاددەی دەسەلآتی دەوڵەت بەسەر دەزگاکانی بلاوکردنەوە بەپێ‌ی جیاوازی ڕژێمە سیاسی‌یەکان دەگۆڕێ کە – ئەم دەزگایانە – لە سێیەریا هاتوونەتە کایەوە [٧] .

ئەگەر چاوێکمان بەو دەزگایانەی بلاوکردنەوەی کە لە جیهاندا هەن خشاند . ئێمە دەبینین لە ساڵی ١٩٧٤ دا ، بەپێ‌ی سەرژمێری یۆنسکۆ . لە (١١٦) دەوڵەت‌دا لەژێر دەسەلآتی میری‌یەو لە (٤٠) دەوڵەت‌دا لە ژێر دەسەلآتی هاوبەشە «تێکەلآوی هەردوو کەرت تایبەتی‌و میری» و تەنیا لە (١٠) دەوڵەت‌دا لەژێر دەسەلآتی کەرتی تایبەتی‌یە [٨] .

لەبەر ئەوە لێکۆڵینەوەی سیستەمی بلاوکردنەوە لە دەوڵەتە

جۆربەجۆرەکاندا ساز نابێ مەگەر لە چوارچێوەی بەخشینە سیاسیی و کۆمەڵایەتی و ئابووری و رۆشنبیری و ئایینی یەکانی ئەو دەوڵەتانە نەبێ ، لێرەدا هەر دەوڵەتێك دەیەوێ لە روانگەی فەلسەفە کۆمەڵایەتی یەکەی خۆیەوە کە بەندە لەسەر بەخشینە مێژینەیی یەکانی کۆمەڵگاکانی ، سیستەمی بڵاوکردنەوەی خۆی دابمەزرێنێو ، تەقەللای ئەوە دەدات کە بەپێی پێویستی یەکانی ، ئاراستەی بکات ، لەپێناوی چارەسەرکردنی گیروگرفتەکانی و بۆ مەبەستی نەش ونما کردنی نەتەوایەتی ، لەبەر ئەوە دەبینین نموونەی جیاواز هەیە لەم سیستەمانەی بڵاوکردنەوە لە جیهان کە گەیشتونەتە دانانی چارەسەرکردنی جۆربەجوری گیروگرفتەکانی کۆمەڵگاکانیان .

لەبەر ئەوەی کە ئامانج لە لێکۆڵینەوەی سیستەمەکانی بڵاوکردنەوە لە و وڵاتە جۆربەجۆرەکانی جیهان پێناسینی چۆنیەتی بەکارهێنانی ئەم هۆیە راگەیاندنە زیندەگی یەبە بەچاکترین شێوە ، بۆ ئەوەی ئەرکی کۆمەڵایەتی خۆی لە چوارچێوەی باروزرووفی تایبەتی ی هەر دەوڵەتێك ببینێ لە رێگەی ئەو گۆرانکاری یە بنچینەییانەی کە کاردەکەنە سەر سیستەمەکانی بڵاوکردنەوە ، لەبەر ئەوە لە مەولا بە درێژی لەو گۆرانکارییانە دەدوێین .

دووەم : ئەو گۆر انکاری یە سیاسی یانەی کە کاردەکەنە سەر سیستەمی بڵاوکردنەوە لە وڵاتە جیاکان : گیروگرفتی سەرەکی ، سەبارەت بە بڵاوکردنەوەی رادیۆو تەلەفزیۆن ، هێشتا پەیوەندی بە بەکارهێنانی چاکترین ئەم هۆیە راگەیاند نە زیندەگی یەوە هەیە لە پەیوەندی خۆی بە بابەتی جموجوڵی خەڵکی لە لایێو مەسەلەی نەش ونما کردنی نەتەوایەتی لە لایەکی تر .

تا ئێستا ، رادیۆ نەیتوانیوە دەرمانی سارێژکەری هەموو ئەو گیروگرفتانەی لە ئاستی بەکارهێنانی فێرکاری و خۆشحاڵی و بازرگانی لە کۆمەڵگا نەش ونماکانەوە خراونە تە روو ، بدۆزێتەوە . بەڵام توانیویەتی ، وەك شێوەیەك لە شێوکانی پەیوەندی ، هەڵمەتی هوشیارکردنەوەی تەندروستی و رۆشنبیری و فێرکاری لە چوارچێوەی تێگەیشتنی ستراتیژیەتی کارو جۆری پەیرەودا سەربخات ، بۆ وەدەسهێنانی ئامانجە کێشراوەکان هەڵسەنگاندنی توانستەکانی نەتەوە لەم بوارەدا .

بەڵام تەرخانکردنی ئەوە لە رێگەی لەسەر وەستانی ئەو باروزرووفەی کە لە ناو کۆمەڵدا لەئارادان پێك نایە . بەڵکو پێویستە نەخشەی دەوارۆژیینێن دابنرێن و پێویستی بڵاوکردنەوەی رادیۆ بەو «رووبەرووبوون» ەی کە لە رۆژنامەگەری دا هەیە ، لەبەر چاو بگرێت . ئەو رووبەروو بوونەی کە دەبێتە هۆی ئاڵوگۆرکردنی کارتێکردنو هەڵچوون ، چونکە بڵاوکردنەوەی رادیۆگەری لە رۆیشتنی زانیاری لە راگەیاندنی ناوخۆ یەك رێبازی هەیە . لێرەدا رێگەی بەکارهێنانی بڵاوکردنەوەی رادیۆگەری خۆی دەستنیشانی کارتێکردنی کۆمەڵایەتی ئەم هۆیە راگەیاندنەیە لە چوارچێوەی باروزرووف و توانست و ئەو هۆیانەی بایەخ زیاترن لە هەر دەوڵەتێك لە دەوڵەتانی جیهان ، دەکات . لەوانەیە دیارترین ئەم هۆیانە ئەمانە بن :

ماویەتی

پەراوێزەکان

١ – موسوعة المصطلح النقدي– اللامعقول–نووسینی : ئارنۆلد پ .هنجلف . وەرگێرانی د . عبدالواحد لؤلؤة . وزارة الثقافة والفنون . بغداد ١٩٧٩ ،ل ٩ .

٢ – المسرحية من أبسن الى اليوت . نووسینی ريموند وليمر . وەرگێرانی . د .فايز أسكندر . وزارة الثقافة والأرشاد القومي . القاهرة . ١٩٦٣ ، ل ، ١٧٢ .

٣ – سەرچاوەی پێشوو . ل . ١٥٠ .

٤ – مسرحية هنرى الرابع . نووسین . لويچى بيراندللو وەرگێرانی ، محمد اسماعيل محمد . الدار القومية للطباعة والنشر القاهرة . ١٩٦٦ – پێشەکیەکەی وەرگێر–ل . ٢١ .

٥ – موسوعة المصطلح النقدي – اللامعقول . ل . ٦٢ .

٦ – تأريخ المسرح الحديث . نووسین جنفيف سيرو . وەرگێرانی ،د . بدرالدين القاسم وزارة التعليم العالي . جامعة دمشق ، ١٩٧٤ . ل ،٢٤ .

٧ – سەرچاوەی پێشوو .ل .١٨٠ .

٨ – أليوت– نووسینو وەرگێرانی دکتۆر فائق متي . دار المعارف بمصر ، ١٩٦٦ .هەڵبەستی–رجال الجوف–ل ،١٥٠ .

٩ – مسرح اللامعقول وقضايا أخرى .يوسف عبدالمسيح ثروة . بيروت ١٩٧٥ ، ل ، ١٠ .

١٠ – دراسات في المسرح المعاصر . نووسینی يوسف عبد المسيح ثروة منشورات مكتبة النهضة بغداد ١٩٧٢ .ل .١٩

١٢ – مجلة الأقلام . العدد (٥) السنة التاسعة ١٩٧٣ . العبث والحريه . مؤيد الطلال .ل .١٣٠ . ل .٢٣٨